

<https://doi.org/10.62837/2026.3.220>

HÜSEYNOVA NAILƏ İSMİXAN QIZI
Azərbaycan Dillər Universiteti (ADU)
nail_af@mail.ru

ALMAN DİLİ MƏTİNLƏRİ ƏSASINDA ÜSLUBİ EKVİVALENTLİYİN SEMANTİK VƏ PRAQMATİK ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: semantik və praqmatik aspektlər, leksik uyğunluq, üslub xüsusiyyətləri, ekvivalentlik, emosional təsir, müəllif niyyəti

Ключевые слова: семантические и прагматические аспекты, лексическая совместимость, стилистические особенности, эквивалентность, эмоциональное воздействие, авторский замысел

Key words: semantic and pragmatic aspects, lexical compatibility, stylistic features, equivalence, emotional impact, author's intent

Müasir dövrdə qloballaşma və mədəniyyətlərarası əlaqələrin intensivləşməsi tərcümənin rolunu bu günlərdə daha da artırmışdır. Xüsusilə bədii tərcümə yalnız dil dəyişməsi deyil, həm də mədəni, estetik və emosional məzmunun ötürülməsi prosesidir. Müəllifin üslubunu, kontekstual mənasını qorumaq əsas şərtlərdən biridir.

Bədii tərcümədə yalnız məzmun deyil, mətnin üslubi xüsusiyyətlərinin adekvat şəkildə çatdırılması da vacib məsələlərdən biri hesab edilir. Müəllifin fərdi üslubunun qorunması, emosional-ekspressiv çalarların və dil vasitələrinin düzgün təqdim olunması tərcüməçinin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir. Bədii mətnlərin tərcüməsində yalnız leksik və qrammatik uyğunluq kifayət etmir, eyni zamanda semantik və praqmatik xüsusiyyətlər də qorunmalıdır.

Ən maraqlı cəhətlərdən biri də dilin üslub vasitələrini çatdırmaq problemdir. Bu zaman formadan çox, üslubi funksiya vacib şərtlərdən biri hesab olunur. Müəllifin hiss və emosional vəziyyətini olduğu kimi oxucuya çatdırmaq heç də asan məsələ deyildir. Bunun üçün tərcüməçiyə zəngin lüğət ehtiyatı ilə yanaşı, əsərə daha artıq ifadəlik və dinamika aşılamaq üçün müxtəlif üslublar da yardımçı olmalıdır. Bu baxımdan bədii tərcümədə semantik və praqmatik aspektlərin araşdırılması xüsusi aktualıq kəsb edir.

Semantik aspektlər mətnin leksik və qrammatik mənasının qorunmasını nəzərdə tutursa, praqmatik aspektlər müəllifin niyyət və məqsədinin, üslubunun oxucuya təsirinin adekvat şəkildə çatdırılmasını əhatə edir. Bədii mətnlərin tərcüməsində mütərcim bir sıra semantik çətinliklərlə qarşılaşır və semantik aspekt bir neçə elementləri əhatə edir. Bədii mətnlərdə sözlər çox vaxt məcazi və ya bir necə mənə daşıyır. Buna görə də tərcüməçi yalnız sözün lüğəvi mənasını deyil, onun kontekstdə qazandığı əlavə semantik çalarları da nəzərə almalı və hər iki dil arasında uyğunluğun təmin edilməsini qoruyub saxlamalıdır.

Üslubi ekvivalentlik anlayışı bu günə kimi bir çox tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır. B.Şovinskinin fikrinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, *“makro-və mikro-üslubi əlamətləri bilmək yazıçının fərdi üslubi təhlilinin keyfiyyətlərini müəyyən edir”* [4, s. 368].

V.N.Komissarovun fikrincə, *“sözün üslubi xüsusiyyətinin komponenti dilin lüğət tərkibindəki sözün mənasını ifadə etməklə bağlı deyildir. Sözün məna komponentlərini yenidən əks etdirmək, yalnız xüsusi bir sahəyə deyil, dilin bütün ünsiyyət sahələrinə istinad etmək deməkdir”* [3, s. 103].

Məzmununa görə bir-birinə uyğun gələn iki dilin sözləri mahiyyət etibarilə müxtəlif nitq üslubuna mənsub olurlar və bu səbəbdən tərcümə zamanı orijinal sözün əhəmiyyətli üslubi komponenti itmiş olur. Uyğun gələn sözlərin istifadəsi zamanı orijinalın və tərcümənin işarələrinin üslubi xarakteristikasının ekvivalentliyi pozulur. Müəllifə görə, *“üslubi ekvivalentliyin lazım olan dərəcəsi tərcümədə hər hansı başqa sözün vacib üslubi xarakteristikasının mövcudluğundan alınır. Lakin bədii tərcümə zamanı üslubi vahidlərin təsviri zamanı üslubi çatışmazlıq olsa belə, ekvivalentlik müəyyən çərçivədə qorunub saxlanılmalıdır”* [3, s. 106].

Sözün məcazi mənası yüksək üslubi vahidlərdən biridir və vahidlərin məqsədə uyğunluğu onların düzgün seçimindən ibarətdir. Bu məqamla bağlı Ə.M.Dəmirçizadə yazır: *“biz sözlərdən təkcə bir mənanı ifadə etmək üçün deyil, bir çox mənalara ifadə etmək üçün istifadə edirik. Bu səbəbdən sözlər təkmənalılıqdan çoxmənalılığa keçir və dildə müxtəlif mənalara ifadə edən leksik vahidlər yaranır, sözlər vasitəli şəkildə, məcazi mənada işləyir. Məcəzi məna kəsb edən sözlər bənzətmə ilə əlaqəli olur və bu bənzətmələrdə müxtəlif əlaqələrin varlıqlarına istinad edilir. Bütün əlaqələrlə yanaşı, sözün məcazi mənasında bir bənzətmə də olur”* [2, s. 153].

S.Ə.Abdullayev məcazları *“obrazlı-assosiativ çoxluqlar”* adlandırır və məcaz çoxluqlarının əmələ gəlməsində məfhum transferi, semantik-assosiativ zənginliyini yaradıcı, törədici amil rolunu oynadığını deyərək yazır: *“leksik sinonimlərdən və perifrazlardan fərqli olaraq məcazlar müxtəlif məfhum sahəsinə aid olduqları üçün onları sinonim adlandırmaq olmaz. Sözlərin hər birində məcazlıq vardır.*

Məcəz çoxluqları konkret, aydın dil işarələrinin qeyri-adekvatlığının, təxminilik, yayğınlıq və qeyri-mükəmməlliyinin yeni mərhələsini əks etdirir. Məcəz çoxluqları həm də adlandırmada, sözdüzəltmədəki boşluqları, çatışmazlıqları aradan qaldırmağa yönəlir. Dərketmənin, koqnisianın müəyyən bir mərhələsində yayılanlığı saxlayır, məhdudlaşdırır, qeyri-səlisliyi, natamamlıq, təxminilik və qeyri-müəyyənliyi, yeni ölçü və çərçivələrdə fərqli bir müstəvi üzərinə yönəlir” [1, s. 525].

Alman ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə çevrilməsində semantik və pragmatik aspektin vəhdəti tərcümənin keyfiyyətini müəyyən edir.

Bədii mətnlərin tərcüməsində yaranan semantik çətinliklər tərcüməçinin məsuliyyətini daha da artırır. Bəzən bir dildə mövcud olan sözün digər dildə tam qarşılığı olmur. Misala baxaq: */Sie haben vollkommen recht: die halbe Wahrheit ist nichts wert, immer nur die ganze//* [5, s. 337].

(*Siz tamamilə haqlısınız: doğru söz yamaq götürməz, yalan söz isə üz qızardar*) [6, s. 383].

Bu misalda mütərcim V.Hacıyev feillərin cansız əşyalar bildiren isimlərə birləşib onları canlandıran frazeoloji metaforun ekvivalentini düzgün verməyi bacarmışdır.

Verilmiş misala əsasən deyə bilərik ki, bədii mətndə ekspressivliyə nail olmağın ən mühüm vasitələrindən biri metafordan düzgün istifadə edilməsidir.

Məlumdur ki, pozitiv ekspressivlik, bir qayda olaraq, yüksək, təntənəli çalarlıqla müşayiət olunur. Mütərcim situasiyaya, hadisələrə sanki öz subyektiv hissi münasibətini də bildirmiş, ən tələbkar oxucunun belə zövqünü oxşaya bilmişdir. Bədii parçanın müvafiq təhkiyə tərzində, yüksək, lirik-romantik üslubda tərcüməsi dərhal diqqəti cəlb edir.

Frazeoloji ifadələr çox vaxt sözbəsöz tərcümə edilə bilməz. Onların düzgün tərcüməsi üçün funksional ekvivalent tapılmalıdır.

Alman dilli mətnlərdə üslubi xüsusiyyətlər sintaktik mürəkkəbliyə, metaforik ifadələr və müəllifin emosional tonuna bağlı olaraq dəyişir. Bu səbəbdən tərcümədə semantik ekvivalentliyin təmin olunması üçün sözlərin dəqiq mənası, pragmatik ekvivalentliyin təmin olunması üçün isə kontekstual uyğunluq vacibdir.

Praqmatik ekvivalentlik mətndəki kontekstual mesajların və oxucuya ötürülən imlisit mənalardan qorunmasıdır. Bu aspekt müəllifin niyyəti və oxucuya təsir baxımından əhəmiyyətlidir. Bədii mətnlərin tərcüməsində yalnız sözlərin mənası deyil, həm də cümlələrin funksiyası və stilistik qaydaları qorunmalıdır. Bədii tərcümədə pragmatik ekvivalentliyi təmin etmək üçün aşağıdakı qaydalara riayət etmək lazımdır: konnotativ mənalardan qorunması, emosional ifadələrin düzgün seçimi, mədəni və sosial kontekstin tərcüməyə uyğunlaşdırılması.

Dəyişik məcazlar, mübaliğə və müqayisələr, ibarə və idiomların tərcüməsi oxucunu özünə cəlb etdiyi üçün tərcüməçidən bu məsələlərə xüsusi diqqətlə yanaşmaq tələb olunur. Obrazlılıq yaradan, əsərin təsir və məna gücünü artıran bu məcazların, tropların, digər üslubi vahidlərin ekvivalentini bəzən hədəf dildə işlədə bilmədikdə ekvivalentsizlik hadisəsi yaranır.

Üslubi fiqurların bədii əsərlərdə yaratdıqları üslubi çalarla yanaşı, onların qrammatik xüsusiyyətləri də meydana çıxır. Bədii tərcümədə üslubi fiqurların işlədilməsi təsadüfi xarakter daşımır, o klassik ənənəyə əsaslanır. Bu vahidlər tərcüməçiyə onlardan məqsədəuyğun şəkildə seçmə və ya istifadə etmək imkanı verir. Lakin bədii tərcümədə tam semantik uyğunluq hər zaman mümkün olmur, çünki dillər və mədəniyyətlər arasında fərqlər mövcuddur.

Müvafiq tərcümə hərəkətini həyata keçirmək üçün Ç.H.Qurbanlı söz mənalarının qaşılıqlı təsiri nəticəsində müxtəlif üslubi priyomlardan istifadə edərək, mətni təhlil edib, sözün mənə çalarını, məcazlaşmasını aşkara çıxarıb yüksək səviyyəli tərcümə mətni yarada bilmişdir. Misalallara baxaq:

/Ich spürte alle Wärme der Welt// [7, s. 62].

(Dünyanın bütün hərarəti canıma yayıldı) [8, s. 498].

/Es traf mich jedesmal, wenn sie "deine Wohnung" sagte// [7, s. 61].

(Hər dəfə mənzil deyəndə ürəyimin başı dağlanırdı) [8, s. 498].

Tərcümə zamanı mütərcim heç də həmişə lazım olan söz və ifadəni lüğətdən tapa bilmir. Bu zaman onun, fərdi yaradıcılığı işə düşür. Nümunə gətirdiyimiz bu misalda tərcüməçi "*spüren*" (duymaq, hiss etmək); "*sich treffen*" (görüşmək) fellərini (*dünyanın bütün hərarəti canıma yayıldı*), (*ürəyimin başı dağlanırdı*) kimi tərcümə etmiş və daha obrazlı ekvivalent seçmişdir.

Verilmiş misallara əsasən deyə bilərik ki, bədii mətnə ekspressivliyə nail olmağın ən mühüm vasitələrindən biri metafordan düzgün istifadə edilməsidir.

Məlumdur ki, pozitiv ekspressivlik, bir qayda olaraq, yüksək, təntənəli çalarlıqla müşayiət olunur.

Məcəzlərdən özünəməxsus bir tərzdə istifadə olunması həmişə mütərcimlərin qarşısında duran çətin problemlərdən biri olmuş və istinad etdiyimiz misallardan da görünür ki, onların özləşdirdikləri məcazların çoxu ənənəvi, daşlaşmış metaforlar olsa da mütərcimlərimiz mətnə yaradıcı yanaşmış, uyğun bədii forma tapmağı bacarmışlar.

Başqa bir misalı nəzərdən keçirək:

/Der Nebel hatte sich verdichtet, und die Straßen, die rundum abzweigten, waren nicht mehr zu sehen. Nur noch der weite Platz war da mit den verstreuten, trüben Monden der Laternen und dem steinernen Bogen des Arc, der sich riesig im Nebel verlor. Als stütze er den schwermütigen Himmel und schütze unter sich die einsame, bleiche Flamme auf dem Grab des unbekanntes Soldaten, das aussah wie das letzte Grab der Menschheit inmitten von Nacht und Verlassenheit// [7, s. 10].

(Duman qatılmışdı və yan-yörədə çarpazlaşıb ayrılan küçələr daha seçilmirdi. Görünən yalnız bu nəhəng meydan, solğun işıqlı ara-sıra fənərlər və bir də "Zəfər tağı"nın göylərdə dumana qarışıb itən daş qülləsi idi. Qüllə də, sanki, o çiskinli-dumanlı səmanın dirəyi idi və bu gecənin tənhalığında insanlığın son məzarını andıran naməlum əsgərin qəbri üstündəki sönük məşəli qoynuna almışdı...) [8, s. 19].

Bu gözəl poetik parçanın heç də bütün struktur elementlərinin ekvivalentləri dəqiq, birmənalı şəkildə verilməsə də tərcümədə yüksək üslub, ümumi ekspressivlik fonu saxlanılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, obrazlılıq vasitələrinin tərcüməsində müəyyən itkilərin olması qaçılmazdır.

Bu misalda mütərcim məxəz dilin strukturuna əsaslanaraq sözün məcazi mənasından törəmiş və sabitləşmiş metaforlardan istifadə etmişdir.

Metaforların müqayisə, təşbih kimi tərcümə olunması təcrübəsi də geniş yayılmışdır. Məlumdur ki, hər bir metafor predmet və hadisələrin müqayisə olunmasına əsaslanır. Misallardan aydın görmək olur ki, mütərcim Ç.H.Qurbanlı üslubi vahidləri tərcümədə fərqləndirici semantik-funksional xüsusiyyətlərlə səciyyələndirmiş, bədii-estetik və fərdi-emosional məcazlardan istifadə etmişdir. Bu da tərcüməçinin fərdi üslubunun səciyyəvi elementi və eyni zamanda yaradıcı bədii təfəkkürünün məhsuludur. Alman ədəbiyyatından tərcümə olunmuş bu nümunələr bir daha sübut edir ki, həyat lövhələri, insanların məişətini, onların mənəvi dünyalarını, sevinc və kədərlərini, sevgi və istəklərinin bədii şəkildə əks etdirilməsində üslubi vahidləri, bədii təsvir vasitələrinin adekvat tərcüməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Həm leksik, fonetik, həm də sintaktik bədii təsvir vasitələrinin ekvivalentini tapmaq heç də həmişə mümkün olmur.

Mətnə müəyyən obrazlıq yaradan metaforların mahiyyətinə varmadan bədii əsərin tərcüməsini tədqiq etmək mümkün deyil; bu prosesdə tərcümənin orijinala adekvatlıq dərəcəsini, orijinaldan yayınma və təhrif hallarını, bunların tərcümənin ayrı-ayrı hissələri və bütövlükdə mətnin konsepsiyasına təsirini müəyyən etmək lazımdır.

Bədii tərcümə mürəkkəb və çoxsaxəli prosesdir. Bu prosesdə semantik və praqmatik aspektlərin hər ikisi mühüm rol oynayır. Semantik aspekt mətnin mənasını qorumağa xidmət etdiyi halda, praqmatik aspekt onun emosional və funksional təsirini təmin edir.

Uğurlu tərcümə yalnız dil bilikləri ilə deyil, həm də mədəni və üslubi həssaslıqla mümkündür. Bacarıqlı tərcüməçi həm müəllif niyyətini, həm də oxucunun qavrayışını nəzərə alaraq hər iki aspekt arasında optimal mətn yaratmalıdır.

N.İ.HÜSEYNOVA

**ALMAN DİLİ MƏTİNLƏRİ ƏSASINDA ÜSLUBİ EKVİVALENTLİYİN
SEMANTİK VƏ PRAQMATİK ASPEKTLƏRİ
XÜLASƏ**

Məqalədə bədii tərcümədə semantik və praqmatik aspektlərin rolu və qarşılıqlı əlaqəsi araşdırılır. Tədqiqatın əsas məqsədi mənbə mətnin mənasının (semantik səviyyə) və onun oxucuya təsirinin (praqmatik səviyyə) tərcümə prosesində necə qorunduğunu müəyyən etməkdir. Məqalədə semantik aspekt, leksik uyğunluq, frazeologizimlərin tərcüməsi və mədəni reallıqların ötürülməsi kimi məsələlər təhlil olunur. Praqmatik aspekt baxımından isə müəllif niyyəti, üslub xüsusiyyətləri və emosional-ekspressiv təsirin saxlanması əsas diqqət mərkəzindədir. Araşdırmalar göstərir ki, bədii tərcümədə yalnız semantik dəqiqlik kifayət etmir, mətnin funksional

və emosional təsirinin qorunması da vacibdir. Bu baxımdan semantik və pragmatik aspektlərin balansı uğurlu tərcümənin əsas şərti kimi çıxış edir. Nəticə olaraq qeyd olunur ki, tərcüməçi həm dil, həm də mədəniyyətlərarası kommunikasiya sahəsində dərin biliklərə malik olmalı və hər iki aspekti uzlaşdırmağı bacarmalıdır.

Н.И.ГУСЕЙНОВА

**СЕМАНТИЧЕСКИЕ И ПРАГМАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ
СТИЛИСТИЧЕСКОГО ЭКВИВАЛЕНТА НА ОСНОВЕ ТЕКСТОВ НА
НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ.**

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается роль и взаимосвязь семантических и прагматических аспектов в литературном переводе. Главная цель исследования – определить, как в процессе перевода сохраняется смысл исходного текста (семантический уровень) и его воздействие на читателя (прагматический уровень). В статье анализируются такие вопросы, как семантический аспект, лексическая совместимость, перевод фразеологизмов и передача культурных реалий. С прагматической точки зрения основное внимание уделяется сохранению авторского замысла, стилистических особенностей и эмоционально-экспрессивного эффекта. Исследования показывают, что в литературном переводе недостаточно одной лишь семантической точности, важно также сохранить функциональное и эмоциональное воздействие текста. В этом отношении баланс семантических и прагматических аспектов выступает главным условием успешного перевода. В результате отмечается, что переводчик должен обладать глубокими знаниями как в области языка, так и в области межкультурной коммуникации и уметь согласовывать оба аспекта.

N.I.HUSEYNOVA

**SEMANTIC AND PRAGMATIC ASPECTS OF STYLISTIC EQUIVALENT
BASED ON GERMAN TEXTS.**

SUMMARY

This article examines the role and interrelationship of semantic and pragmatic aspects in literary translation. The primary goal of the study is to determine how the translation process preserves the meaning of the source text (semantic level) and its impact on the reader (pragmatic level). The article analyzes issues such as semantics, lexical compatibility, the translation of phraseological units, and the conveyance of cultural realities. From a pragmatic perspective, the primary focus is on preserving the author's intent, stylistic features, and emotional-expressive effect. Research shows that in literary translation, semantic accuracy alone is not enough; it is also important to preserve the functional and emotional impact of the text. In this regard, the balance of semantic and pragmatic aspects is the key to successful translation.

Consequently, it is noted that the translator must possess in-depth knowledge of both language and intercultural communication and be able to reconcile both aspects.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abdullayev, S.Ə. Qeyri-səlis dilçilik təcrübəsi / S.Ə.Abdullayev. – Bakı: Victory, – 2013. – 596 s.
2. Dəmirçizadə, Ə.M. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti / Ə.M.Dəmirçizadə. – Bakı: Azərtədrisnəşr, – 1962. – 270 s.
3. Комиссаров, В.Н. Слово о переводе / В.Н.Комиссаров. – Москва: Международные отношения, – 1973. – 214 с.
4. Sowinski, B. Stilistik: Stiltheorien und Stilanalysen / B.Sowinski. – Stuttgart; Weimar: J.B.Metzler, – 1999. – 260 s.
5. Remarque, E.M. Die Nacht von Lissabon / E.M.Remarque. – Leipzig: Aufbau – Verlag Berlin und Weimar, – 1976. – 304 s.
6. Remark, E.M. Seçilmiş əsərləri / E.M.Remark. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2009. – 669 s. (Tərcüməçilər Ç.Qurbanlı, V.Hacıyev)
7. Zweig, S. Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam / S.Zweig. – Berlin: Der Morgen, – 1986. – 169 s.
8. Svayq, Ş. Seçilmiş əsərləri / Ş.Svayq. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2010. – 534 s. (Tərcüməçilər Ç.Qurbanlı, V.Hacıyev, Y.Savalan, Z.Məmmədov, H.Arzulu, A.Nəbi).

Rəyçi: Fil.f.d. dos. Xuraman Əsgərova